

ПРЕТПОСТАВКЕ ДЕМОКРАТСКОГ ГРАЂАНСКОГ ВАСПИТАЊА ASSUMPTIONS OF DEMOCRATIC CIVIC EDUCATION

Бориша Г. Апрцовић, научни сарадник

Универзитет у Новом Сагу,
Филозофски факултет
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Саг
citizen@beotel.net

Boriša G. Aprcović, Research Associate

University of Novi Sad,
Faculty of Philosophy
Dr. Zorana Đinđića 2, 21000 Novi Sad
citizen@beotel.net

САЖЕТАК

Кључне речи:

политички човек,
политички поредак,
грађанско
васпитање,
политичка
социјализација,
агенси

Циљ овог истраживања је утврђивање реалних основа грађанског васпитања, ослобођеног предрасуда које су пратиле увод и реализацију овог наставног предмета у Србији, анализом садржаја наставних планова и програма у основној школи у Србији. У уводном делу се разматрају различита, често конфузна значења наставног предмета грађанско васпитање у савременој Србији. Следи премишљање о односу индивидуе (грађанина) и политичког поретка, где се утврђује да је грађанско васпитање у функцији политичког, а не националног, културног или религијског освешћивања грађана. Разматрају се статичка и динамичка функција грађанског васпитања. Утврђује се да политичко понашање човека није условљено културом или детерминисано. На крају се представљају садржај, чиниоци и реални домети политичког учења. У истраживању је утврђено да грађанско образовање стоји насупрот модела „државног разлога“ и да је у функцији формирања аутономних појединаца, а не подстицања „државног патриотизма“ или неког специфичног културног модела. Ове претпоставке су присутне и у наставном плану грађанског васпитања у Србији, али не и довољно разјашњене.

Раг примљен:
7.6.2016.

Paper received:
6/7/2106

Раг прихваћен:
3.8.2016.

Paper accepted:
8/3/2016

ABSTRACT

Key words:

political man,
political system,
civic education,
political socialization,
agents

The aim of this study is to determine the real basis of civic education, free from prejudices that accompanied the introduction and implementation of that course in Serbia. The content analysis method is used to analyse curricula in elementary schools in Serbia. In the introductory part the different and often confusing, meanings of the subject civic education in contemporary Serbia is discussed. Next follows a reflection on the relation of the individual (citizen) and political order, where it is determined that the civic education is the function of political, and not national, cultural or religious awareness of citizens. Static and dynamic function of civic education are considered as well. It is established that the political behavior of individual is not culturally conditioned or determined. Finally, contents, actors and the real results of political learning are presented. The study found that civic education stands in contrast to the model of “state reasons” and it is a function of the formation of autonomous individuals, and not encouraging state “patriotism” or a specific cultural model. These assumptions are also present in the curriculum of civic education in Serbia, but not sufficiently clarified.

Увод

Након увођења грађанског васпитања у Србији 2001. године у јавном мњењу су се појавила различита, често контрадикторна, тумачења овог наставног предмета. Тако је грађанско васпитање виђено као учење бонтона (фр. *bon ton*), подстицање младих да поштују родитеље и старије, па чак и као очување националне културе и фолклора. Када су у питању наставни план и уџбеници, ситуација је такође збуњујућа. На пример, у Приручнику за грађанско васпитање за шести разред основне школе налази се аутентична дефиниција. Аутор наводи да је грађанско васпитање: „Укупност слобода, права и дужности које појединац ужива у оквиру политичке заједнице...” [1, стр. 5]. Или на другом месту у истом уџбенику налазимо да је одговоран грађанин онај који је „активан у одређивању услова заједничког живота“, „поштује права других“, „поштује законе“ и слично [1, стр. 5-6]. Међутим, наставна литература обилује бројним и нејасним одређењима. На пример, у Приручнику грађанског васпитања за седми разред основне школе се утврђује да су људска права: „... морална права која поседује свака особа на свету самом чињеницом да је он или она људско биће“ [2, стр. 9]. Људска права се континуирано доводе у везу или се

чак користе као синоним за „морал“, „природна права“, па чак и „духовност“. Тако аутор уџбеника за седми разред основне школе опажа да људска права „...произилазе из чињенице да ми нисмо само физичка људска бића, већ и морална и духовна“ [2, стр. 9]. Ова произвољна одређења предмета грађанско васпитање доводе у питање аутентичну дефиницију, јер као паралелни критеријуми грађански васпитане индивидуе (поред политичких права и обавеза) јављају се морал, духовност и култура. Са овим појмовима по правилу се повезују сродни појмови као што су религија, национална култура и слично. Када се уз ове појмовне нејасноће узме у обзир и чињеница да грађанско васпитање у великом броју случајева предају наставници који нису довољно стручно оспособљени, конфузија је вишеструка. Логична последица је да на питање шта је то грађанско васпитање велики број ученика одговара: „Предмет на којем учимо како да се понашамо“, „Како да будемо поштени“, „Како да волимо своју земљу“ и слично.

Наведени одговори нас упућују на разматрање следећих питања. Шта је предмет грађанског васпитања? Какав однос човека према политичком поретку промовише грађанско васпитање? Шта је садржај

политичког учења (уопштено) и који су његови реални домети? На крају, који су битни агенси преношења политичког учења на децу и одрасле индивидуе? Овај корупус питања има за циљ да одреди легитимно поље грађанског васпитања, и истовремено да разграничи „поље“ грађанског васпитања од (у пезоративној употреби) повезаних појмова националне културе, патриотизма и друштвене кохезије.

ПОЛИТИЧКИ ЧОВЕК И ПОЛИТИЧКИ ПОРЕДАК

Функција појединца-грађанина у политичком поретку прво је и основно питање сврхе политичког учења. Након великих револуција у осамнаестом веку улога појединца у политичком животу је формално увећана. По Фридриху Ферстеру (Friedrich Wilhelm Foerster), ова промена је произвела потребу за тзв. државно- грађанским васпитањем [3]. Увећање права и одговорности грађана произвело је потребу додатног информисања и образовања. Однос између појединца и политичког поретка може бити двојак, тј. он може бити „спартански“ пожртвован грађанин или либерално еманципована индивидуа која тражи своју срећу (утилитаризам). Од античких мислилаца до модерних класика – Русоа (Jean Jacques Rousseau), Лока (John Locke), грађанин као политички „обвезник“ био је стављен између „чекића и наковња“ државе и њених потраживања с једне стране и исконске потребе за афирмацијом личне слободе, с друге стране. Нели Пиатова (Nelli Piattoeva) у свом разматрању грађанског образовања у савременој Русији разлаже ова два модела. Први је тзв. републикански, развијен код Платона и Аристотела, са нагласком на дужности и грађанским врлинама. Други модел који се јавља у 18. веку је либерални и укорењен је у делу Џона Лока [4]. У првом моделу нагласак је на подређености индивидуе заједници, док се други модел односи на конституисање заједнице која ће доприносити благостању појединаца у складу са правима и обавезама.

Либерализам Џона Лока концентрисан је у његовом разумевању друштвеног уговора који претпоставља индивидуалну слободу склапања уговора, као и право на својину, поделу власти и друге либералне принципе који су одлике његове политичке теорије.

Коју теоријску позицију заузима демократско грађанско васпитање у овом спектру крајности? Или која су полазишта савременог наставног плана грађанског васпитања у Србији? Узмимо неке примере. Бранко Јовановић, у предговору зборника *Теоријско методичке основе грађанског васпитања* наводи: „Грађанско васпитање усмерено је на припрему младих за успешно остваривање својих грађанских права, слобода, дужности и обавеза...“ [5, стр. 7]. На другом месту, Миле Илић опажа да се грађанско образовање односи на „укључивање ученика у ваннаставне активности ради развоја демократских вјештина и увјерења“ [6, стр. 240] Можемо утврдити да су ови циљеви доследно либерално демократске природе јер наглашавају слободу избора, права и обавезе и важност институција у демократском друштву. Зато је сврсисходно утврдити становиште грађанског васпитања у односу на захтеве „патриотизма“ и потребу „државне кохезије“. Појам патриотизам у овом раду се односи на редуковану дефиницију која означава искључиво оне случајеве када патриотизам ремети однос права и обавеза грађана у демократском друштву. На пример, када неко у име патријархалне културе ускраћује појединцу право на рад, школовање, лечење и слично. Неки од примера могу бити однос према хомосексуалној популацији или пак дискриминација припадника националних мањина. Појам државне кохезије означава уверење да функционално и структурално очување заједнице има приоритет над индивидуалним правима појединаца. У односу на ова два појма наводе се две индикације.

У првој индикацији уводи се појам „основне политичке свести“ који означава однос појединца и државе који је заснован на уговорној позицији међусобних права

и обавеза и као такав лишен свих других потраживања. „Основна политичка свест“ заснована је на либералном разумевању државе као оне која је сачињена „од“ грађана, тј. представља скуп индивидуалних воља. Као таква, она је слободна од идентитетских предрасуда „другог реда“, као што су национална припадност и културни идентитет. Тиме се не умањује значај ових идентитета у пољу друштвене кохезије (која у неким случајевима може доприносити демократији), али ови идентитети нису примарни за успостављање грађанства. Истина, у неким државама као што су Француска и Немачка цивилитет се примарно схвата као очување националних вредности и постоји настојање да се укупна популација асимилира у „водећу културу“, али ово изазива не само академску критику у тим друштвима, већ и озбиљне социјалне проблеме и сукобе. Грађанин не сме бити суочен са умањењем или увећањем својих права у односу на државу због свог националног или културног идентитета. И зато ове идентитете настојимо да посматрамо као секундарне у демократском политичком образовању. То значи да на супрот моделу „државног патриотизма“ стоји модел „одговорног грађанства“. Кохезија по сваку цену није исто што и друштвени уговор појединца и државе који је динамичан и заснован на узајамним правима и одговорностима. Милан Матић критикује покушај да се питање кохезије стави изнад грађанских права и одговорности и наводи да се принцип грађанства „... супротставља претераном колективизму, органицизму и холизму“ [7, стр. 34]. Ово је додатно важно када се узме у обзир околност да је доминантни образац демократске промене у друштвима централне и источне Европе следио логику „национално буђење – демократизација“. У таквим условима циљано политичко учење и „обликовање“ грађана неретко је следило принцип учења „државног патриотизма“, где је учioniца имала функцију „кошнице“ друштвене (националне) кохезије. Роберт Хејден (Robert M. Hejden) исправно опажа да је у транзиционим земљама источне

Европе идеја о стварању националне државе била важнија од демократије и владавине права [8].

Ова два елемента – грађанско васпитање у функцији патриотизма и грађанско васпитање у функцији државне кохезије, јесу изазови у спровођењу демократског грађанског васпитања. Ако државне идеологије и државни патриотизам задиру у поље индивидуалних слобода, лимитирајући тако право појединца на слободно политичко опредељење, слободно мишљење и једнаку шансу на тржишту, онда такав поредак ограничава реализацију човека као политичког бића. Његово право на политичко биће такође озбиљно угрожавају националистичке идеологије, које као такве имају извориште у прихватању апстрактних принципа који су изван уговорног односа појединца и државе; нису део његовог личног избора, већ „присиле“ историје, квази- историје, ексклузивних интерпретација националне културе и њених вредности. Зато грађанско васпитање стоји на супрот оном национализму и патриотизму који покушавају себи да прибаве „обавезујући легитимитет“, чак и да се институционализују (а не национализму и патриотизму у општем смислу).

Друга индиција се односи на изазов који појам друштвене кохезије упућује грађанском васпитању. Може ли се функција грађанског образовања свести на формирање одрживе политичке заједнице? У Келзеновој (Hans Kelsen) „чистој теорији права“ цео правни поредак почива на основној норми, а та норма је „услов потпуности и самодовољности датог поретка“ [9]. То значи да су ниже норме усклађене са вишим и коначно са уставом, што је гаранција позитивност и ефикасности сваког политичког поретка. Међутим, позитивност и кохезија не могу бити једино мерило политичког поретка. Кохезија неретко одликује како демократска тако и аутократска друштва. И више од тога, демократски плурализам по правилу искључује потпуну кохезију, јер различити индивидуални интереси производе политичку динамику. Снага демократског поретка је у његовој способности

да апосрбује, тј. да одговори на интересе различитих група. Следи да процесе демократског учења обележава не само базична потреба за одржањем политичког система, већ и постојање процеса који продукују различитост, тј. ставова који се супротстављају принципима датог политичког система. У свом премишљању о модерној политичкој социологији М. Липсет (Seymour Martin Lipset) наглашава концепт равнотеже између сукоба и консензуса [10]. То значи да је демократско друштво динамично, а самим тим и функција грађанског образовања у одржању политичког поретка може се схватити двојако.

а) *Статичка функција*, по којој је политичко учење у функцији стабилности и очувања друштва. Како то објашњава Мирјана Васовић, оваква схватања социјализације имају упориште у хипотези о стабилности система који обезбеђује његов континуитет [11]. Статичка функција је делимично оправдана у околностима када је грађанско васпитање у функцији очувања већ консолидованог демократског поретка. Дакле, у оним друштвима која су демократска и чији су грађани уверени у вредност демократских начела. У таквим околностима ова, условно речено, „конзервативна“ позиција има свој легитимни простор. Народи који су искусили добробити демократије спремни су да је чувају и бране, ако се то покаже неопходним. Међутим, неконсолидована, постауторитарна друштва имају озбиљан проблем недостатка демократске културе, која би се путем образовања преносила на млађе нараштаје. Из начина на који је грађанско васпитање у Србији уведено у школски систем, као и из наставног плана и програма, може се закључити да недостаје експлицитно и одлучно залагање за укидање постојеће недемократске традиције. Стиче се утисак да су иницијатори програма грађанског васпитања у Србији пошли од претпоставке да демократска култура у нашем друштву већ постоји и да једноставно треба извршити њен даљи

трансфер путем наставног плана. Међутим, околности су другачије. Грађанском васпитању је потребан одлучан импулс за промену старих, ауторитарних образаца мишљења, јер наш политички и друштвени систем су обележени ауторитарном и патријархалном културом. Политичко учење које би било у функцији очувања поретка практично би значило очување негативних елемената традиције у нашој политичкој и друштвеној пракси. Како наводи Рут Бенедикт (Ruth Benedict): „Животна историја сваког појединца је, на првом месту и пре свега, прилагођавање обрасцима и мерилима који се у његовој заједници преносе с колена на колена“ [12, стр. 30]. Али, политичко учење (грађанско васпитање) није исто што и културна трансмисија. Право појединца на политичку различитост и политичку свест (избор) не подлеже нужно културним обрасцима. Генерално, васпитање се односи на трансмисију културног континуитета, међутим, политичко васпитање узима у обзир могућност да нове генерације понекад одбаце вредности усвојене од својих предака. Ф. Гринштајн (Freed I. Greenstein) ову позицију представља на следећи начин: „Најчешће, чини се да социјализација има конзервативне консеквенце за постојеће политичке аранжмане... Ипак, социјализација је потенцијални извор промене“ [13, стр. 555]. Културна трансмисија еволуира постепено, док се политичко мишљење појединца може релативно брзо променити и „раскинути са прошлосту“. У демократским друштвима данашњице суочавамо се са организованим и спонтаним групама (и појединцима), који су радикално супротстављени вековним културним идентитетима и вредностима (о чему је већ било речи). Све ово значајно мења однос према садржају и методу образовања за демократију. Неопходно је да настава грађанског васпитања у учионици следи правац политичког идентитета и права која грађанин остварује у заједници, те да се на тај начин

оштро одвоји од магловитих, културних и квази-моралних значења. Тиме се не умањује вредност морала, културе и националне историје, већ се само утврђује њихово легитимно подручје.

б) *Динамичка функција* грађанског образовања – активни грађанин. По речима Ђуре Шушњића: „Онај ко социјализује припрема људе за стварање (и остварење властитих могућности); онај ко манипулише припрема их на прилагођавање“ [14, стр. 26]. Већ је утврђена разлика између трансмисије културе и политичког учења. Култура је мање-више несвесни агрегат укупне људске материјалне и духовне делатности у времену и простору (који делимично условљава и обухвата и политичке феномене). Политичко учење или образовање за демократију је свесна активност, програм имплементације (историјски усвојених и потврђених) демократских начела у политичку свест индивидуа. Таква, свесна имплементација демократских вредности на грађане постауторитарних друштава може довести до сукоба демократских принципа са постојећим културним традицијама. Није реално очекивати да се утицај патриотизма и национализма на политички систем спонтано повуче пред легитимним демократским поретком. Планско образовање грађана за демократију има функцију да подстиче и олакша овај процес. Грађанин не може бити сведен на пуког „кибицера историје“ који чека да традиционалне вредности изгубе своју виталност и буду замењене демократским идејама. Како то објашњава М. Васовић, појединац у процесу социјализације „активно трага за одређеним стимулусима и активно избегава стимулусе друге врсте“ [11, стр. 45]. образовање грађана за демократију претпоставља укидање обрасца „фаталне инерције културе“ и истовремено увођење „свести о праву на политички избор“ – избор који је истргнут из статичности културне инерције. Пежоративно схватање по којем народи наших простора нису „створени за

демократију“ тачно је искључиво у оној мери у којој ауторитарне културне идеологије пенетрирају у политички систем, чинећи га тако неподобним за реализацију легитимних интереса грађана.

Друштвена кохезија, одржање политичког и друштвеног поретка не значи обавезну „политичку сагласност“ свих чланова заједнице са владајућом структуром. Неопходно је да се поља политике и културе раздвоје. Чак и у структури културе, како је то објаснио Роберт Мертон (Robert K. Merton), постоје алтернативне вредносне оријентације, које „извијају“ образац заједничке културе и интегришу се у поткултурне феномене [15], док су у пољу политике различитости пожељан део демократског политичког система. Може се утврдити да је за демократски поредак плурализам кохезија највише врсте. Са друге стране, стабилност система захтева квалитативну анализу. Јер, трајање није једини критеријум квалитета политичког живота индивидуе.

Дакле, образовање грађана за демократију није у функцији преношења културних идентитета и образаца. Оно нема за (превасходни) циљ учење националне културе и традиције. Предмет грађанског васпитања (прилагођен узрасту ученика) јесте политички поредак, тј. положај грађанина-индивидуе у политичком поретку. Зато се грађанско васпитање усмерава на учење права и одговорности у правној држави, а не на учење традиционалних вредности. Оданост заједници није статични и безусловни механизам, већ је условљена демократичношћу саме заједнице. Грађани су „одани држави“ у оној мери у којој она штити њихова права. У овом значењу Томас Јаноски (Thomas Janoski) одбацује послушност држави, а прихвата оданост „држави са конституционалним процедурама грађанске партиципације, политичког неслагања и мултикултурализма“ [16, стр. 73-74].

Човек није детерминисан за само један облик политичког понашања. Како је то запазио Парсонс (Talcott Parsons), људска јединка се рађа без икаквих знања, културе

и морала, али има потенцијале који превазилазе друга жива бића [17]. Основна особина човека као политичког бића је моћ избора (која му је природно дата кроз његове когнитивне способности) и слобода политичког мишљења. Човек није предодређен за један облик политичког понашања. Политичка опредељења родитеља не производе обавезно иста политичка опредељења код деце. Култура се не преноси „биолошки“, а политичка опредељења нису трајна чак ни у свести једне индивидуе. Оно што је трајно јесте реална могућност политичког избора појединца, а увећање овог капацитета јесте задатак образовања грађана за демократију.

СТАВОВИ КОЈИ УТИЧУ НА ПОЛИТИЧКО ОБРАЗОВАЊЕ ГРАЂАНА (Ф. И. ГРИНШТАЈН)

Поред планског (манифестног) програма грађанског васпитања, постоје чиниоци који су латентни и који значајно утичу на прихватање политичког образовања од стране деце и одраслих грађана. Реч је о два темељна става који се стичу у раном детињству и „жилаво“ опстају у уму одраслих индивидуа. Први је општег карактера и означава се као „став према ауторитету“; други има специфично значење и означава се као „став према политичким институцијама“. Први се односи на све ауторитете у животу индивидуе, док се други односи искључиво на политичке актере.

Слав према ауторитетима. Један од значајних ставова који се стиче у раном детињству је став према ауторитету који се формира у односу према родитељу или старатељу. Ауторитарно васпитање (карактеристично за родитеље који строго контролишу своју децу, не уважавају њихово мишљење и користе мере присиле) производи тзв. ауторитарну личност. Ради се о личности која је кроз процес васпитања унутар породице стекла потребу да се покорава ауторитетима и да, истовремено, успоставља свој ауторитет над другима. Ауторитарни стил васпитања производи

личности које су попустљиве пред ауторитетима и пасивне у друштвеним односима [18]. Тај стил је најчешће неоправдано патерналистички, односно неоправдано намеће деци ставове који су у супротности са њиховим преференцијама али су, наводно, за њихово добро. За разлику од тога, оправдани патернализам према деци би био деловање које је заиста у њиховом интересу и није ауторитарно наметнуто. Александар Прњат сматра да овакво понашање добронамерног оца према деци и не треба називати патерналистичким, већ једноставно очинским [19]. Међутим, у случају грубог и ауторитарног наметања својих ставова деци развиће се особе које осећају одбојност према ауторитарним фигурама, али будући неспособне да ту одбојност отворено искажу, оне је потискују у трајну одбојност према ауторитетима. Ово се најчешће дешава када родитељи у процесу васпитања генеришу јак антагонизам према себи, истовремено забрањујући деци да искажу тај антагонизам. По Гринштајну, то доводи до формирања карактера „...окорелог од базичног осећаја слабости, приклоњеног ауторитету, који несвесно усмерава непријатељство према ауторитету у казнино понашање према слабима и неауторитарнима“ [13, стр. 553].

Васпитни стилови родитеља не могу утицати директно на конкретне политичке изборе, али могу посредно утицати на избор ауторитарних политика и ауторитарних политичких личности у будућности. Снежана Јоксимовић, у свом разматрању о васпитању за демократију, објашњава да адолесценти либералних схватања имају родитеље који код деце подстичу независност, личну одговорност и унутрашњу контролу [18]. Индикативно је, дакле, да деца која су изложена ауторитарном породичном васпитању имају базичну склоност да сличан став испољавају према ауторитету вршњака, учитеља, а касније и према државним институцијама. Ипак, не треба сметнути с ума да између раног политичког учења и каснијег испољавања политичких ставова

делују многи агенси који могу променити политичко понашање.

Стив Ѐрема йолийичким инсийиуција-ма. Учење о политици је обично схваћено као продукт касног детињства, адолесцентних година и доба зрелости. Ипак, пракса показује да деца у школском узрасту показују сензибилитет и перцепцију према политичким актерима. Прву асоцијацију српских ђака на појам „политика“ углавном представљају политичари из редова извршне власти, посебно они који остављају утисак у средствима јавног информисања. Школска деца најчешће не препознају функцију или институцију коју дати јавни службеник представља, али га препознају по имену, свесни да је његова функција важна. Може се рећи да деца доживљавају власт првенствено кроз харизматичне представнике извршне власти. У периоду пре адолесценције деца немају потребну зрелост за опажање и усвајање сложених идеолошких ставова, али релативно лако опажају главне актере моћи.

У периоду ране социјализације индивидуе су веома пријемчиве за усвајање и стицање политичких ставова. По речима Платона: „То већ ваљда знаш да је у свакој ствари почетак најважнији, нарочито кад је реч о младој и нежној природи“ [20, стр. 7]. Рану социјализацију карактерише мањак критичке свести који политичке ставове усвојене у раном детињству чини веома постојаним. Зато је рано детињство етапа у којој је релативно лако могуће остварити крупне промене у стицању ставова [21]. Прве године живота у породици, искуство ауторитета и дисциплине, представљају најснажнију фазу социјализације [22]. Политички ставови усвојени у детињству могу се значајно променити у зависности од каснијег политичког искуства, али рано учење ствара снажне базичне претпоставке. Стога је у наставном плану и програму грађанског васпитања стављен битан акценат на усвајање демократског политичког система и основних принципа поделе власти у друштву.

САДРЖАЈ, ЧИНИОЦИ И РЕАЛНИ ДОМЕТИ ПОЛИТИЧКОГ УЧЕЊА

Социјализација деце. Социјализација производи различите идентитете: од члана социјалне или интересне групе до члана партије и грађанина [23]. Ако политички поредак настоји да очува свој основни облик и функције, од пресудне је важности да се бави тзв. „раним“ политичким учењем, тј. формирањем просоцијалних ставова у детињству преко породичног окружења, државне стратегије образовања и других чинилаца. Рана социјализација је далеко „економичнија“ за друштво од евентуалне касније ресоцијализације, која се углавном своди на примену санкција јер се ставови и оријентације научени у раном детињству веома тешко мењају. Ово значи да је ауторитет државе стабилнији када се ослања на већ стечене демократске навике грађана. У том смислу, рано политичко учење је економично оруђе владе, а планско демократско образовање део важне стратегије заједнице. На тај начин друштво не само да „улива“ демократске ставове и вредности, већ умањује и потенцијалне опасности у друштвима где су на делу значајне супростављене групације (националне, верске). У овом смислу, политичко учење установљено као посебан предмет, као део садржаја сродних предмета или пак као програм демократизације школе и друштва у целини, од немерљиве је важности.

Социјализација одраслих. Политичка социјализација не престаје у тренутку сазревања [22]. Начин на који су становници Совјетског Савеза крајем осамдесетих година прошлог века одбацили дојучерашњу идеологију као „стару хаљину“ сведочи о непостојаности политичких ставова. Освешћивање европских народа након застрашујућег искуства Другог светског рата један је од примера како се политички ставови у неким (често екстремним) околностима могу „базично“ мењати. Искуство грађана наших простора, који су од преовлађујућег патриотизма релативно брзо и лако усвојили парадигму „неминовности европског

пута“, такође сведочи о могућности промене политичких уверења. Друштво треба да обезбеди не само социјализацију деце, већ и њихову будућу социјализацију као одраслих особа [24]. Планском употребом медија и других друштвених ресурса политички актери могу учити одрасле грађане демократским вредностима. Друштвене промене захтевају перманентно политичко учење како деце тако и одраслих индивидуа, јер без обзира на учинак ране социјализације друштво непрекидно мора да обезбеђује одржавање ставова и политичких понашања, који неће бити уперени против демократске владавине права.

У нашем друштву, ресоцијализација није само учење нових друштвених улога на основу базичних ставова (акцептираних у детињству), већ и „искорењивање“ ауторитарних, недемократских и неплуралистичких ставова који прожимају све облике друштвених односа: родитељ-дете; наставник-ученик; послодавац-запослени; партијско руководство-шире чланство; држава-грађанин. Ослобађање од овог ауторитарног обрасца у највећој мери је на оним агенсима социјализације који остварују значајан утицај на формирање мишљења одраслих, а то су: масовни медији, синдикати, политичке партије и организације цивилног друштва. Зато је образовна функција наведених чинилаца битна за одрасле у истој оној мери у којој су породица, школа и вршњачке групе битни за формирање демократске личности детета. У истраживању CeSID-а из децембра 2007. сазнајемо да је 44% грађана изјавило да је равнодушно према политичким странкама или да их не подноси, а чак 36% грађана је изјавило да нема блиску странку [25]. Такође, чак 94% грађана се изјаснило да је њихов утицај на политику мали, веома мали или никакав. Ови подаци су само „кап у мору“ истраживања, која сведоче о неопходности образовања „политичке свести“ одраслих.

Садржај политичког учења. Уопштено, садржај политичког учења се дели на усвајање базичних ставова и вредности с једне

стране (вредносни стандарди и осећање према политичком систему) и формалног политичког учења (о политичким актерима и институцијама) с друге стране. Који су то ставови и вредности који се желе постићи демократским образовањем? Уопштено, то су аутономија, толеранција, коперативност, одговорност, самопоштовање, као и осећање сопствене компетентности и политичке ефикасности [18]. Саветодавна група за образовање за демократију и грађанско друштво (Advisory Group on Education for Citizenship and the Teaching of Democracy in Schools), стручно тело формирано у Великој Британији 1998. године, представила је следећи списак вештина и ставова који се желе развити кроз грађанско образовање: „...способност да се рационално аргументује своје мишљење; да се сарађује и успешно ради са другима; да се размотри и цени искуство и перспектива другог; да се толеришу другачија гледишта; да се развије приступ проблему и стратегија његовог решавања; да се критички употребе медији и савремена технологија да би се прикупиле информације“ [26, стр. 182-183]. Могу се уочити сличности са Програмом грађанског васпитања у Србији; Министарство просвете и спорта (2001) дефинисало је циљеве грађанског васпитања на следећи начин: „...да се код ученика развије способност разумевања разлика међу људима и спремност да се разлике поштују и уважавају“, „да се код ученика развије самопоштовање...“, „да се код ученика развију комуникацијске вештине које су неопходне за сарадничко понашање и конструктивно решавање сукоба...“, „да се код ученика развија способност критичког расуђивања... осетљивост за кршење права детета“, на крају „...да се практикују основне демократске вредности и подстакне њихово усвајање“ [27, стр. 40].

Када је реч о политичким институцијама, програмом грађанског васпитања у Србији обухваћено је упознавање ученика са институцијама које постоје и раде у школи, локалној самоуправи и Републици. Примера ради, у Наставном плану грађанског

васпитања за седми разред основне школе у Србији ученици се упознају са формалним институцијама демократске власти, као што су: начини ограничења власти, сврха поделе власти и нивои власти (наставне јединице бр. 27, 28, 29), појам демократије, демократска правила и процедуре (наставна јединица бр. 23). Партиципативни део наставног плана садржан је у Плану и програму за пети и шести разред основне школе, где је предвиђено да се ученици практично упознају са нивоима власти у школи и локалној заједници кроз извођење самосталних пројеката.

Трансфер социјализације – агенси. Сваки члан друштва може бити агенс социјализације, тј. може бити преносилац друштвених схватања о понашању, чак и када то чини ненамерно. Ипак, агенсе социјализације најчешће представљају особе које свесно и намерно утичу на формирање понашања детета, особито они са којима је дете у интензивној и емотивној вези, а то су родитељи и наставници. Наравно, деловање „особа“ није једини пут социјализације, јер норме и друштвена схватања једнако ефикасно преносе и различите друштвене институције, као што су школа, породица, црква, медији, политичке партије и друге институције. У стратегији демократског образовања грађана у Србији узима се у обзир следећа чињеница. Наиме, како се наводи у студији Грађанских иницијатива од марта 2009: „... образовање за демократију и грађанско друштво се не ограничава на формалан, институционални систем образовања, већ укључује деловање и других институција друштва и различите облике неформалног и ванинституционалног васпитања (породица, НВО, сфера рада...)“ [28, стр. 6]. Зато се у наставку укратко наводе чиниоци социјализације, јер успешна имплементација грађанског васпитања (политичког образовања у ширем смислу), могућа је само у садејству свих друштвених агенса.

а) Школа као чинилац политичког учења има веома значајну улогу у процесу васпитања младих за демократију. Школа

својим деловањем које може бити демократско, али и ауторитарно, утиче на формирање ставова деце, а такође отвара (или затвара) могућност партиципације деце у школском окружењу. Школа хронолошки следи после породице и наставља и преплиће се са социјализацијом која се одвија у породици. Друштвени односи у школи су слојевити. Чине их односи између наставника и ученика, између ученика и других ученика, између органа управе и наставника. У школи се демонстрирају односи надређености, подређености, равноправности, као и различити васпитни стилови који могу бити ауторитарни, демократски, анархични. Зато је успостављање демократских односа у школи ефикасан метод у фомирању „демократске личности“ ученика. Функција школе нарочито је значајна у тзв. транзиционим друштвима, где се поред преносења познатог политичког образовања јавља и потреба за „новим политичким сазнањима“. Већ је утврђено да је политичко образовање младих неопходно не само у транзиционим државама, већ се плански спроводи и у развијеним западним демократијама. Говорећи о чиниоцима политичке социјализације у САД, Гринштајн запажа: „Интересне групе – индустрије, професије, либерална и конзервативна удружења (асоцијације), етничке групе, владине агенције надмећу се у учионици...“ [13, стр. 554].

- б) Масовни медији. Модели понашања приказани на телевизијском екрану добијају све већу улогу у формирању понашања и модификовању социјалних норми. Штавише, ови модели у знатној мери потискују улогу школе и породице. Медији имају велику моћ у фомирању политичке културе, али истовремено они су посредници политике владајуће елите. То значи да функција медија у политичком образовању грађана непосредно зависи од понашања политичких актера.
- в) Услови породичног живота су одлучујући за формирање личности. По Аристотелу,

власт родитеља над децом је веома снажна – слична краљевској власти [29]. Многа истраживања наводе да је комуникација лицем у лице у примарној групи (породица, вршњачка група, комшилук) знатно утицајнија од комуникације кроз масовне медије. Породица је витални извор социјализације, особито у стицању поверења и лојалности. По речима Токвила (Alexis de Tocqueville): „Американац у своме дому црпи љубав према реду коју затим преноси и у државне послове“ [30, стр. 253]. Породица је прва структура социјализације коју сусреће индивидуа. Рано искуство са партиципацијом у доношењу одлука може повећати вероватноћу активне партиципације детета у политичком систему када одрасте. У субординацији детета у односу на одраслу особу открива се важан механизам политичког учења. Када је о деци реч, родитељи, у ширем смислу „одрасли“, јављају се као извор веома снажног, континуираног ауторитета у тумачењу стварности. Овај ауторитет је поред своје трајности обележен и изразито подређеном улогом детета у односу на родитеља, као и веома афективном природом односа између детета и одраслих, који дете чини веома подложним усвајању вредности и ставова.

г) Посао, као и формалне и неформалне организације изграђене око њега – синдикат, друштвени клуб и слично, могу бити канали за експлицитну комуникацију политичких информација и уверења. Учешће у процесу колективног преговарања или укљученост у штрајк може бити моћно социјализацијско искуство за раднике и послодавце. Радник у штрајку учи не само да може доносити одлуке у вези своје будућности, већ он стиче знање и специфичне политичке вештине демонстрирања [23]. Такође, он учи важност синдикалне организованости, борбености и јединства. Низак степен синдикализованости у Србији, доминација синдикалних централа и „малодушност“ синдикалног чланства стављају на

дневни ред питање демократског образовања унутар синдиката. Подручја овог образовања односе се на нове услове у којима раде синдикати у транзицији, као и на мотивисање чланства за различите облике синдикалне борбе.

д) Политички систем. Лични пример који пружају политички актери има вишеструки утицај на политичко учење деце и одраслих. Ауторитарно понашање политичких личности остварује снажан утицај на касније политичко понашање грађана свих генерација. Идеја увођења демократског дијалога у Србији остаје у сенци неодговорног понашања политичких актера. Ова дискрепанца, између онога што се учи у школи на часовима грађанског васпитања и понашања политичких актера на јавној сцени, подстиче незнање и апатију. Наставници грађанског васпитања суочавају се са сличним проблемима. Ученици који су стекли сазнања о својим правима на партиципацију у животу школе и друштва, већ у сусрету са школским службама наилазе на цинизам и омаловажавање; једном речју, теоријски дискурс бива оспорен практичним искуством. Чак и кад наилазе на разумевање школских служби, негативна перцепција политичких актера обесхрабрује поверење у демократске принципе.

Закључак

Демократско грађанско образовање стоји насупрот модела „државног разлога“ и у функцији је фомирања аутономних и одговорних појединаца, оспособљених за компетентно учешће у друштвеном животу заједнице. Право појединца на политичку различитост и политичку свест (избор) није пресудно условљено културним обрасцима, већ је у вези са правима и обавезама које следе из уговорног односа појединца и државе. Примарни циљ наставног предмета грађанско васпитање је политичко описмењавање будућих грађана, а не промоција националне културе или патриотизма. Такође, грађанско васпитање

је политичко васпитање, а не васпитање у општем смислу. У значајној мери, у уџбеницима за грађанско васпитање у Србији влада конфузија ових појмова.

„Цена“ процеса политичке социјализације је најмања у периоду детињства. Зато је грађанско васпитање као део наставног плана и програма део важне стратегије заједнице у функцији демократизације друштва. Будући да политичко учење не престаје у раној младости, политичка социјализација (ресоцијализација) одраслих такође има битну улогу.

Садржај политичког учења се дели на усвајање ставова и вредности с једне стране и конкретног политичког учења, с друге стране. Ови ставови и вредности су на првом месту „базични“, као нпр. општи став према ауторитету, поковавању, лојалности и сл., док се на манифестном нивоу изражавају као скуп способности: да се изрази своје мишљење, да се сарађује са другима, да се толеришу другачија гледишта, да се критички приступа информацијама. Под формалним политичким учењем подразумева се учење о демократским политичким институцијама.

У нашем друштву свест грађана о политичким правима је недовољно развијена. Недостаје воља и храброст за партиципацију у локалној заједници, синдикатима, политичким партијама, цивилном сектору. Утолико је рана социјализација, тј. грађанско образовање младих, од нарочитог значаја за друштво које стоји на првим степенцима транзиције више од две деценије. Недостатак политичке свести грађана је разлог због којег све институционалне промене у Србији доживљавају неуспех. Ова забринутост, посебно за младе и њихову политичку апатичност, уочена је не само код нас, већ и у бројним консолидованим демократијама. Криков извештај (Crick Report- програм рађен у Уједињеном Краљевству 1998) цитира Лорда Канцелара који је рекао: „Ако не постанемо нација ангажованих грађана, наша демократија није безбедна“ [31, стр. 3]. Становници Србије

су показали грађанску „храброст“ у периоду деведесетих. Међутим, касније искуство је дало јасне индикације да су ове политичке акције грађана биле у већој мери „емотивно и конфликтно“ изражавање незадовољства, него последица зреле грађанске свести. Тако смо искусили да демократизација није нужно „еволутивна“ појава, већ може имати и реверзивне процесе [32].

SUMMARY

In the introduction, the author raises the following questions: What is the subject of civic education? What kind of man's relation to political order is promoted by civic education? What is the content of political learning and what are the real results? Finally, what are the factors of transmission of political learning in children and adults individuals? And all with the aim to establish a legitimate field of civic education and to distinguish from erroneous meanings that were formed in the last decades. In discussing the political man and political order, concept of "basic political consciousness" is introduced. The main political awareness of identity is free of prejudice "second order", such as ethnicity and cultural identity. A citizen may not be faced with reducing or enlarging their rights against the state because of his national or cultural identity. The author opposes the model of "responsible citizenship" to a model of "state patriotism". The man is not "destined" for a form of political behavior, as well as the political commitment required of parents do not produce the same political orientation in children. Political commitments are not transmitted by biological, and are not durable even in the consciousness of the individual. That which is permanent is a real possibility of political choice of the individual, and increasing this capacity is the task of civic education. The paper also contains content, factors and scope of civic education. It is established that in the process of political socialization is performed transmission of two learning areas: first, the adoption of basic positions on one side, and formal learning of political institutions on the other. Real achievements in civic

education is in conjunction with agents of learning. Conditions of family life have a decisive influence, but the main impulse is experience of young people with the political system. That's because the example provided by the behavior of political actors on the political scene affects all other agents of political learning: family, school, peer groups and the media. Lessons learned in school on civic education classes can not overcome the real experiences

of young people with the political system. The author notes that this is especially important, because it is so early socialization "profitable" for society than later re-socialization of adults, which is mainly down to the implementation of sanctions. Consequently, the planned democratic civic education is an important part of the strategy of the community in the function of democratization of society.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гајић, Н., Аџић, Т. (2006). *Грађанско васпитање за шестии разред основне школе*. Нови Сад: Министарство просвете и спорта.
2. Грујић, С., Тркуља, М. (2008). *Грађанско васпитање – седми разред основне школе*. Нови Сад: Министарство просвете.
3. Ферстер, Ф. В. (1914). *Државно-грађанско васпитање*. Београд: Штампарија Св. Сава.
4. Piattoeva, N. (2010). Perceptions of the Past and Education of Future Citizens in Contemporary Russia. In: Reid, A., Gill, J. (eds.). *Globalization, the Nation State and the Citizen* (128-142). New York: Routledge.
5. Јовановић, Б. (2006). Предговор. У: Јовановић, Б. (уред.). *Теоријско методичке основе грађанској васпитања (7-9)*. Јагодина: Учитељски факултет.
6. Илић, М. (2006). Унапређење образовања за демократију и људска права. У: Јовановић, Б. (уред.). *Теоријско методичке основе грађанској васпитања (239-262)*. Јагодина: Учитељски факултет.
7. Матић, М. (2006). Грађанин. У: Јовановић, Б. (уред.). *Теоријско методичке основе грађанској васпитања (31-39)*. Јагодина: Учитељски факултет.
8. Ribić, V. (2007). Antropologija raspada Jugoslavije: o etničkom nacionalizmu. У: Niškanović, M. (ured.). *Antropologija postsocijalizma* (216-243). Beograd: Srpski genealoški centar.
9. Чавошки, К., Васић, Р. (2011). *Увод у право*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду.
10. Lipset, M. S. (1969). *Politički čovek*. Beograd: Rad.
11. Vasović, M. (2007). *U predvorju politike*. Beograd: JP Službeni glasnik.
12. Benedikt, Rut. (1934). *Obrasci kulture*. Beograd: Prosveta.
13. Greenstein, F. I. (1968). Political Socialization. In: Sills, D. L. (ed.). *International Encyclopedia of the Social Sciences* (551-555). New York: Macmillan.
14. Šušnjić, Đ. (1976). *Ribari ljudskih duša*. Beograd: NIP Mladost.
15. Пешић, М. (1998). *Социологија*. Београд: Институт за политичке студије.
16. Janoski, T. (1998). *Citizenship and Civil Society*. Cambridge: University Press.
17. Рот, Н. (1972). *Основи социјалне психологије: социјализација*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
18. Јоксимовић, С. (2006). Васпитање за демократију: циљеви и препреке. У: Јовановић, Б. (уред.). *Теоријско методичке основе грађанској васпитања (131-145)*. Јагодина: Учитељски факултет.
19. Prnjat, A. (2008). Crkva i paternalizam: Odgovor Mihailu Markoviću. *Filozofija i društvo*, 19 (2), 253-256.
20. Платон. (1939). *Мисли о васпитању*. Београд: Издавачка књижара Рајковић.
21. Марковић, М. (2006). Култивисање за демократију. У: Јовановић, Б. (уред.). *Теоријско методичке основе грађанској васпитања (11-18)*. Јагодина: Учитељски факултет.
22. Almond, G. A. (1970). *Political Development*. Boston: Little, Brown and Company.
23. Almond, G. A., Bingham, P. G. (1996). *Comparative Politics*. Boston: Little, Brown and Company.
24. Brim, G. O. (1968). Adult Socialization. In: Sills, D. L. (ed.). *International Encyclopedia of the Social Sciences* (555-562). New York: Macmillan.
25. Hrnjaz, M. (2008). Izborna participacija i apstinencija. У: Mihailović, S. (ured.). *Predsednički izbori 2008: okolnosti i rezultat (57-72)*. Beograd: Službeni glasnik, CeSID.
26. Максић, С. (1997). Допринос школе формирању активног и информисаног грађанина. У: Крњачић, С. (уред.). *Демократија, васпитање, личности (49-64)*. Београд: Институт за педагошка истраживања.
27. Smit A., Fontejn, S. (2002). *Грађанско васпитање и основним и средњим школама у Републици Србији*. Beograd: Fond za otvoreno društvo – Srbija.
28. Baucal, A., Džamonja, I. T. (2009). *Procena efekata građanskog vaspitanja*. Beograd: Građanske inicijative.
29. Aristotel. (2006). *Politika*. Beograd: BIGZ.
30. Tokvil, A. (2002). *O demokratiji u Americi*. Novi Sad: Izdavačka knjižara Zorana Stojanovića Sremski Karlovci.
31. Osler, A., Starkey, H. (2004). Citizenship Education and Cultural Diversity in France and England. In: Demaine, J. (ed.). *Citizenship and Political Education Today (1-23)*. London: Palgrave Macmillan.
32. Fukujama, F. (2007). *Amerika na prekretnici*. Podgorica: CID.